

Szemle

A naplóíró Gyulay Lajos

Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5.–1849. június 22.

I. kötet: Csetri Elek–Miskolczy Ambrus: Gyulay Lajos és világa. Bevezetés a naplókhoz. 323 lap.

II. kötet: Gyulay Lajos naplói. Sajtó alá rendezte: V. András János–Csetri Elek–Miskolczy Ambrus. 410 lap.

ELTE Román Filológiai Tanszék, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Bp. 2003.

Erdély története és kultúrhistoriája igencsak bővelkedik emlékiratokban, naplókban. Különösen kedvelte ezt a műfajt a biedermeier kor, amikor is világrengető események után a kudarc és kiábrándultság az otthon magányába és az intimitás felé vezette az írás tudóit. Hangsúlyosabb művészi tartást is ekkor kapott a napi feljegyzésekből összeálló napló. Ebből azután kimutatható a szándék, hogy a szerzők egyike-másika mégiscsak megosztani kívánta kortársaival gondolatait, s titokban talán irodalmi babérokra vágyott. Barabás Miklós önéletírása, mely visszavezet a reformkorba, s amely időrendisége okán akár naplónak is tekinthető, így lett a 19. század legszebb és legolvasmányosabb művészeti eseménytörténete. Úgy írni – ez a szándék kristályosodik ki –, hogy a naplóíró a költői megfogalmazással összhangban „senkihez és mindenkihez” szóljon.

Gyulay Lajosnál is fölsejlik olykor a gondolat, vajon lesz-e írásának jövőbe néző üzenete (marad belőle valami „kétszáz esztendő múlva”), ám ő mindvégig kitart följegyzéseinek személyes jellege, végső soron kívülállókra nem tartozó intimitása mellett. Számára az írás egyszerűen életforma, egyedüllétének menedéke. Ezért maradt naplója értékeinek fölfedezése valóban a kései utókorra.

A naplóíró Gyulay Lajos (1800–1869) páratlan természetességével tűnik ki a korábbi és későbbi kortársak közül. Naplósorozata, néhány lappangó darabját is ideszámítva, mintegy 140 kötetre terjed, egész könyvespolcot foglal el. Készítése az írásra másvalamiben is megkülönbözteti e műfaj erdélyi művelőitől. A memoárirók többségétől eltérően ő „valóságos” naplót ír, pontos dátumokhoz kötött eseményeket sorakoztat föl, és nem utólag, nem idősebb kori nosztalgiával idézi vissza a lepergett időt. Ifjúsága éveitől, 1819-től jegyezte föl gondolatait, a vele történeteket, reflektált a kor változásaira, és csak röviddel halála előtt, ötven év múltán (!), 1869-ben tette le végleg a pennát.

A naplók az Erdélyi Múzeum gyűjteményeiből kerültek a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, illetve a kolozsvári Állami Levéltár birtokába. Értékük korántsem volt ismeretlen, ám most először nyílt alkalom arra, hogy a legmozgalmasabb történelmi korszakot, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idejét átfogó részt – a sorozat hat kötetét – közreadják. Sok évig tartó munka, filológusi pontosságú és történelmi alapozású kor- és környezettanulmány előzte meg a kétkötetes mű megjelenését. A forráskiadást korábban is szívügyének tekintő Csetri Elek és Miskolczy Ambrus, az őket segítő munkatársakkal olyan könyvet adnak a történelmi múlt iránt érdeklődők kezébe, mely a személyes élmények, az átélés frissességével

hozza közelebb a nemzet számára sorsfordító eseményeket.

Az életrajzi kötet nem kevésbé érdekes, mint maga a napló. Hiszen hogy ki volt Gyulay Lajos, az erdélyi főnemesi milyen szemléletű rétegéből érkezett a közélet és politika színterére, azt ez a kiadvány tisztázza és teszi rendbe megnyugtatóan. Egy liberális szemléletű birtokos-nemesi pálya bontakozik ki előttünk, mely a guberniumi kor kötöttségeivel szemben eljut a Wesselényi gondolataival rokon felismerésekhez, ahhoz tudniillik, hogy a rendiségen alapuló erdélyi társadalom és egyben a gazdálkodás átférfalása elkerülhetetlen. Származása ellenére a köztelherviselés híve, a polgári átalakulás támogatója. A forradalomban való részvétele miatt rokoniánál bujkál, majd amnesztiával szabadul az üldöztetéstől. Hunyad megyei birtokát, udvarházát feldúlják a lázadók, de helyrehozván a károkat, mintagazdaságot alakít. A kiegyezés körüli időkben „deákista”, azaz Deák Ferenc híve lesz.

Mint a reformkori magyar nemesifjak közül számosan, de honoratior értelmiségiek is, fiatal korában megfordult nyugat-európai városokban (Bécsben, a kónszárvárosban savanyú kedvvel hivatalnokoskodott is, de inkább az aranyifjak gondatlan életét élte), emlékezetes utazást tett Itáliában és Franciaországban. Tapasztalatai ízlését pallérozták, szépérzékét tették kifinomultabbá. Nyitottságra nevelte korábban házitanítója, Döbrentei Gábor is, a korabeli magyar értelmiség fényes szelleme. Nem véletlen, hogy Marosnémetiben, otthonában családi képekből és vásárlásokból képgyűjteményt állított össze, melyben a kortárs festők közül Sikó Miklós és Székely Bertalan művei is helyet kaptak. Kolozsvári és pesti lakásán könyvek sokasága vette körül, kéziratgyűjteménye is jelentős volt. Gyűjteményeit saját keresztnevéről tréfásan „Lajosdának” nevezte.

Politikusként sohasem vállalt vezető szerepet, szerénysége, de a közszerepléstől húzódozó alkata miatt sem. Ezért hullott ki neve a köztudatból, hogy majd csak a fölfedezett naplóíróként támadjon föl újra. Tegyük hozzá: eléggé igaztalanul. Mert Gyulay Lajos művelődéstörténetünk más pázmaiban sem feledhető név. Mikó Imre mellett 1859-ben ott bábáskodott ő is az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjáélesztésében, tevékeny tagja volt a Hunyad vármegyei Történelmi és Régészeti Társaságnak.

Élete utolsó éveiben az örökös agglégény Gyulay Lajos családjának utolsó tagjaként bőségesen osztotta javait a magyar művelődés intézményeinek. Ezek között első he-

lyen az Erdélyi Múzeum-Egyesület állott, de gyűjteményeiből részeselet a Magyar Tudományos Akadémia és a nagyenyedi Bethlen Kollégium is. Kolozsváriak számára helytörténeti érdekesség, hogy az ő ötleteként valósult meg a terv, hogy a megcsodált párizsi Jardin des plantes mintájára a Mikó-kertben fűvészkert létesüljön.

Az 1848–49-es időket felidéző napló feszültségben tartó olvasmány. Ezen az sem változtat, hogy szerzője egy-egy történeti elmélkedéssel vagy akár színházi előadások leírásával meg-megszakítja az események fonálát. Árnnyaltak, kiválóak a forradalmi vezetőkről és az események prominens értelmiségéről rajzolt portrék. Le tudja küzdeni ellenérzéseit, hogy a tiszta értelem nevében ítélkezzék. Így Kossuthtal szemben, aki megsértette egyszer, vagy a túl merésznek ítélte Petőfit illetően. „Én személyét nem szeretem – írja Kossuthról még a március 15-i események előtt –, hanem eszét – neki születnie kel-

lett a mostani időkre. Ő a perszonifikált korszellem és úgy Peteöffy (sic!) is a mostani kor poétája. Igazi jakobinusok mindketten.” (11.)

Gyulay Lajos naplófolyama egészében nem adható ki. Ezernyi érdektelen része miatt erre alkalmatlan. Ám ugyanannyi érdekes részlete miatt mindenképp megérne egy sűrített, összevont kiadást. Az a történelmi tabló, melyet Gyulay fölvázol, benne számtalan művelődéstörténeti eseménnyel, a kortársakról rajzolt meglevenítő portrékkal, közelebb hozza a kutatókhoz és mindnyájunkhoz a távolodó 19. századot. Értekeire különben Csetri Elek professzor már akkor figyelmeztetett – jó negyven éve –, amikor néhány államvizsgáló diákjának (köztük nekem is) a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban a napló köteteit megmutatta.

Murádin Jenő

A régi székely öngazgatás

Pál-Antal Sándor: Székely önkormányzat-történet. Marosvásárhely 2002. 787 lap

Pál-Antal Sándor 2002-ben megjelent *Székely önkormányzat-történet* című könyvét érdeklődéssel fogadta a történelem iránt fogékony értelmiség s természetesen elsősorban a történelem szakma. Az érdeklődés egyaránt szól a szerzőnek és a könyv tárgyának.

Szerzőnk az utóbbi évek egyik legtermékenyebb erdélyi kutatója, levéltáros Marosvásárhelyt, a székelység régebbi „fővárosában”, ezért a székely történelem erdélyi forrásainak nem kis része – évtizedek folyamán – megfordult a kezében. És szól az érdeklődés a székely autonómiának, amelyről általában sok szó esik 1989 óta (napjainkban pedig annál is több), de történetével behatóbban az utóbbi években senki sem foglalkozott. Pál-Antal Sándor vállalkozását tehát több elvárás indokolta, de túl mindezekeken: az öngazgatás hosszú múltjának ismerete nélkül nem lehet szó újabb összefoglaló székely történelemről, amely pedig nem várható magára sokáig.

A könyv szerkezetével, tartalmi struktúrájával kapcsolatban legyen szabad elmondanunk, hogy – mint az erdélyi történészeknek általában – Pál-Antal Sándornak is gondolnia kellett a szakma érdeklődése mellett a szélesebb olvasóközönségre is, ezért szükségesnek tartotta az önkormányzat, valamint a székely jog fogalmát a rendelkezésre álló irodalom alapján összefoglalni. A könyv azonban – ismétéljük – elsősorban a történelem szakmához szól, a szakirodalom kategóriához tartozik.

A kötet tulajdonképpen tárgyát a székely intézménytörténet irodalmának számbavételével indítja a szerző. A székely intézménykutatás úttörőjének Benkő József 18. századi tudóst tartja, ugyanakkor sokat foglalkozik Bónis György, Mályusz Elemér, Pataki József, Szádeczky Lajos, Ember Győző, Imreh István, valamint a kevésbé ismert Bodor György és Balás Gábor munkásságával is. Az előbbi – korántsem teljes – felsorolással csak arra szeretttük volna felhívni a figyelmet, hogy idők folyamán a székely öngazgatás kérdésével számos kiemelkedő történelem-kutató foglalkozott. A fokozott ér-

deklődés persze nemcsak az öngazgatás, hanem az egész székely história iránt megnyilvánult. A székelyek történelme tele van sajátosságokkal, ezért az egyetemes magyar történelemben nem könnyű feladatot jelent a székely múlt értelmezése.

Szerzőnk szerint ilyen kérdés például a székely önkormányzat eredete: nemzeti maradvány lehetett-e, vagy szerzett jog volt? Mivel erről a kérdéstről nem maradt ránk elegendő eligazító történeti forrás, inkább csak hipotézisek fogalmazhatók meg. A székely universitas megszületése még homályba vesző kérdés, de Pál-Antal Sándort ez nem bántalanította el. Hogy magát a kérdést pontosabban feltehesse, össze kellett gyűjtenie s elemeznie kellett a töredékekben, foszlányokban ránk maradt gyér információkat. Vonatkozik ez elsősorban a 13–14. századra, abban is a székely nemzetgyűlésre, az univertásra. Tovább menve, szerzőnk a székely öngazgatás intézményeinek létrejöttét kutatja: a székely közgyűlést, a „nemzetgyűlést”, a székek kialakulását, önkormányzati szerepüket s a tisztségviselők státusát elemzi. Szeretnénk kiemelni, hogy a könyv nem valamely történeti korszak kereteiben teszi vizsgálat tárgyává a székely önkormányzati intézményeket, hanem egész történetüket folyamatosan vizsgálja: áttekinti a keletkezésüktől a megszűnésükig.

A nemzetgyűlést – az öngazgatás legfőbb intézményét – először 1344-ben említik a források, de szerzőnk bizonyára joggal állapítja meg, hogy az első említése előtt már létezett. A székely nemzet, illetve „nemzetgyűlés” a székelyek lakta részek területi megszerzésével együtt, egy időben született meg; persze folyamatról volt szó. A középkori székely nemzet fő intézménye a szérendszer kialakulásával párhuzamosan jött létre. Amikor 1437-ben, a három azonos jogállású erdélyi rendi natio: a magyar nemesség, a székely és a szász vezetők a kápolnai uniót megkötötték, „a székely nácio mások által is elismert területi és helyi (belső szervezeti) önkormányzattal rendelkező közösség volt” (59.).

Szerzőnk véleménye szerint a székelyek az autonómia kiteljesedése előtt maguk intézték saját ügyeiket, de „előljáróik nemzetségi jogán viselik tisztségüket” (60.). A székely területi szervezet területi autonómiaként működött, amelyet megilletett a „szabályalkotás joga”, bár ez sokáig íratlan szokásjogként érvényesült.

Nos éppen a szokásjog hosszú idejű fennmaradása miatt történetelt meg az, hogy a székely öngazgatási jogokat csak későn rögzítették írásban: 1505. november 23-án Udvarhelyen, valamint 1506-ban a közeli Agyagfalván, majd 1555-ben ismét Udvarhelyen. Ezek a jogszokások és törvények az egész székely területre kiterjedtek, de számos alkalommal az egyes székekben hozott határozatok is általános érvénnyel bírtak az egész Székelyföldön. Nemegyszer történt meg, hogy valamely széki gyűlésen döntöttek a hadfelkelés, a királyi adó, a közigazgatás-szervezés kérdéseiben.

A székei nemzetgyűlés az 1562. évi felkelés után elvesztette régi szerepét, bár néhányszor még összeült: 1848 októberében utoljára ülésezett. Az universitas tehát 1562-vel tulajdonképpen megszűntnek tekinthető, a székek azonban 1876-ig fennmaradtak, sőt a 17. század a széki önkormányzat virágkora volt, még akkor is, ha az egyes székek belső önkormányzata módosulásokon ment át, s bizonyos differenciálódás következett be közöttük. A kötet részletesen kifejti az egyes székekben kialakult sajátosságokat.

Fontos pontosításokat figyelhetünk meg a kezdeti társzékek egyesítésével kapcsolatban. A 17. század elején megszilárdult Háromszék egysége (77.). Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék előbb már 1569-ben önkéntesen egyesült, majd a fejedelmi hatalom is egységesítette a három széket, amely ezután egy törvényhatóságként működött. Csíkszék egységesítését már a neve is kifejezte: Csík-, Gyergyó- és Káraszékek. De mind Háromszék, mind Csík esetében a korábbi társszékek igyekeztek valamit megtartani saját önkormányzatukból. Udvarhelyszék közigazgatásilag egységes volt, amikor rögzítődött helyzete írásban, de szerzőnk úgy véli, hogy Keresztúrszék akár önálló is lehetett, s csak a 15. század elején fokozódott le fiúszékké; anyaszéke mind Keresztúr fiúszéknek, mind Bardóc fiúszéknek Udvarhelyszék volt. Marosszéket 127 település alkotta, központja Marosvásárhely, bár 1616-tól szabad királyi városként nem tartozott a székekhez. Aranyosszék 22 településével közigazgatásilag egységes maradt, Felvinc mezővárosi rangot kapott. A székek önkormányzati szerve az igazságszolgáltatási és igazgatási szerepet betöltő közgyűlés volt.

Pál-Antal Sándor szerint tehát a nemzetgyűlés szerepének elvesztése nem jelentette az egész székelysége hozott korábbi határozatok, törvények érvényességének megszűnését. Inkább az történt, hogy az 1451-ben, 1499-ben, 1505–1506-ban és 1555-ben összeírt jogszabályokat a széki határozatok és végzések kiegészítik. A székek konstitúciói pontosítják az országgyűlési végzéseket, a jogszabályokat, de bizonyos kérdésekben új jogszabályokat is alkotnak.

A széki közgyűlések a 17. században nemcsak a nemesség, hanem a katonarend hatósága is, amelyeken a főemberek mellett a lófők és gyalogrendűek is részt vettek. A 17. században – amint szerzőnk írja – a tisztsége-

ket már nem a nemzetségi szervezet szabályain alapuló kiváltságos réteg képviselői előre meghatározott sorrend szerint foglalhatták el, hanem választás útján töltötték be. A katonai parancsnokságot, a széki főkapitányt a nemesek sorából szabadon választják, 3–4 vagy több választott nemes közül a fejedelem kettőt erősített meg. Itt utalhatunk arra, hogy a székelyek Bocskai István támogatását is attól tették függővé, hogy megengedi-e a tisztek szabad választását maguk közül: arra is kérték, hogy ne tartson a székelyek földjén idegen katonaságot, sőt a nem székely származású nemeseket is távolítsa el. A 17. században a széki főkirálybíró is választották. Tiszújítást évenként tartottak.

A szék a Habsburg-korban is megőrizte funkcióit, de fokozatosan a vármegyékhez hasonló nemesi intézménnyé vált. A főkirálybíró, bár választják, a központi hatalom helyi képviselője is egy személyben (miután a főkapitányi tisztség eltűnt a szék éléről).

Az ismertetett könyv külön fejezetben tárgyalja a székelyföldi városok és kiváltságos helyek önkormányzatát. Abból indul ki, hogy itt a 17. század előtt nem voltak szabad királyi városok, hanem csak mezővárosok. Ebben a században is csak egy város, nevezetesen Marosvásárhely emelkedett a teljes hatáskörű szabad királyi városok sorába. A székelyföldi mezővárosok nem voltak sem világi, sem egyházi tulajdonban. Voltak viszont ún. közönséges székely mezővárosok, illetve szabad (királyi) mezővárosok, aszerint, hogy a székely jogra alapozódtak, avagy királyi joggal rendelkeztek. A közönséges székely mezővárosok a szék közigazgatása alá tartoztak, de ha királyi kiváltságot szereztek, kikerültek a széki hatóság alól. Szerzőnk részletekbe menően elemzi Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Székelykeresztúr, Nyárádszereda, Sepsiszentgyörgy helyzetét s az idők folyamán bekövetkezett változásokat.

A székely városok társadalma összetett volt, részben polgárok, részben nemesek, sőt katonarendűek lakták, ezért két-három hatóság alá tartoztak, s belső vezetésük is megoszlott. Érdekes az is, amit Pál-Antal Sándor a kiváltságos falvakról ír.

A székely falu önkormányzatának nagy teret szentel a könyv. Sokszor utal a székely faluközösség írásos hagyatékát számba vevő s interpretáló Imreh István kutatásaira. A rendelkezésre álló munkák, valamint saját levéltári kutatásai alapján a falu közigazgatási struktúráit elemezve tér ki a tízesek kérdésére. Úgy véli, hogy a tízes mint kisközösség egyben közösségi kormányzati szerv volt, a falu alapsejtje, amely sokoldalú feladatkört látott el. Ezek közül túlsúlyban lehetett a katonai funkció, de gazdasági és igazgatási feladatai is voltak. Nem érdektelen adat, hogy a tízesgyűlés olyan intézményi feladatot is ellátott, mint a nyílföldek időszakonkénti felosztása és az erdőirtás. A gazdasági feladatok gyakorlásában az armalisták, huszár- és gyalogrendűek mellett részt vettek a jobbágyok is.

A falu önkormányzata egységes volt egészen a székely határőrség megszervezéséig (1764), de utána a katonai rendek külön „katonabíró”, a jobbágyok „jobbágybíró” választottak.

Szerzőnk foglalkozik a helyhatóságok címeres pecséteivel, külön a székely nemzetével, városok, főtisztviselők, községek pecséteivel. A könyv melléklete kiadatlan dokumentumokat közöl.

Összegezésül: Pál-Antal Sándor könyve minden korábbinál összetettebb és ugyanakkor átfogóbb képet rajzol a székely önkormányzat történetéről. Igyekezett minden elérhető forrást számba venni és értelmezni. Tárgyát végigvezeti az első írásos megjelenéstől, vagyis az önkormányzat kezdeteitől annak megszűntéig. A székely önkormányzati intézmények működését egymással való kapcsolódásaikban látatja. A könyv több, eddig kevésbé ismert kérdés kutatását előbbre viszi pontosítások, újszerű észrevételek vagy meglátások által. A forrásokat lehetőleg illően használja és tünteti fel.

Ezek után legyen szabad néhány észrevételemet is megemlítenem.

Egyik a lófőség és a székek kialakulásával kapcsolatos. Ezt az egyébként nem könnyű kérdést, ti. a lófőséget mint intézményt, szerzőnk jószerint csak felveti. További kutatásokat igényel a nemzetgyűlés megszűnése. Az már csak a szerző munkahelyével magyarázható, hogy a kötet túlságosan Marosszék-centrikus. A továbblépéshez legyen szabad a szerző figyelmébe ajánlani az összehasonlító módszer bátrabb alkalmazását: nélkülözhetetlennek látszik a százsz autonómiával való módszeresebb, alaposabb összevetése a székely önkormányzatnak.

Észrevételeim, javaslataim láthatóan inkább a további kutatásokhoz kapcsolódnak, s egyáltalán nem kisebbítik Pál-Antal Sándor újabb munkájának tudományos értékét: az ismertetett kötet minden korábbinál többet nyújt a székely autonómia történetéről.

Egyed Ákos

Alkalmazott filozófiai, hermeneutikai kísérlet a kisebbségi létparadoxon megvilágítására

Veress Károly: Egy létparadoxon színe és visszája. Hermeneutikai kísérlet a nem lehet-probléma megnyitására. Kvár 2003. 267 lap

Szerzőnk a Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a Partiumi Keresztény Egyetem szemiotika-, hermeneutika-, vallásfilozófia- és ismeretelmélet-tanára, több kötet, valamint számos tanulmány és esszé írója.

Amint jelen könyvének alcíme is mutatja, a mű értelmező vizsgálódás, nem pusztán elméleti jellegű írás, hanem alkalmazott filozófiai-hermeneutikai kísérlet a kisebbségi létparadoxon, a kisebbségi létkérdés megvilágítására.

Szóljunk tehát előbb néhány szót a hermeneutikáról, amely lényegét tekintve az értelmezés művészete. Eredetileg Biblia-magyarázat és az ókori szerzők szövegeinek magyarázata volt. Később az értelmezés művészete, s mint ilyen divinatorikus (teremtő képességű). A modern hermeneutika a protestantizmuson belül alakult ki. A felvilágosodás hermeneutikai elméletét romantikusan radikalizáló és historizáló Schleiermachernál a szövegértelmezés divinatorikus jellege egyaránt vonatkozik később a mű egészének megragadására és a mű közönségének ismeretére. Ezt a közönséget történelmi és filológiai tudományokból kellett alkotó módon megismerni. A Schleiermachernál megjelenő ún. hermeneutikai módszer, miszerint az egészet a részeiből, a részeket viszont az egészből kell értelmezni, már programatikusan is kapcsolódik ahhoz a feladathoz, amit jó száz évvel később Heidegger a hermeneutikus körbe való helyes belépés feladatának mondott. Schleiermacher másik fő gondolata: a beszédet először úgy, aztán jobban kell érteni, mint ahogy szerzője értette. A hermeneutikus vizsgálódás, mely a részek és az egész egymásból értését jelenti, így szemben áll a természettudományok analitikus módszerével.

Az 1960-as években Gadamer a hermeneutika univerzális igényével lépett fel, és meghirdette az előítélet megszüntethetlenségének tételét. („A cél nem az ártalmas előítéletek védelme, hanem az ártalom kikerülhetet-

lenségének tudatosítása.”) Kitérített fontosságot tulajdonított a hagyomány alkotó megnyitásának, mely hagyományt a mű és olvasója különböző horizontjának összeolvadása élteti. Gadamer hermeneutikai felismerését Ricoeur a strukturalizmussal ötvözi a szöveggel kapcsolatos vizsgálódásaiban. A 20. század végére egyre hangsúlyosabbá válik az a gondolat, hogy az értelmezés, a befogadás mindig a jelen horizont tágítására irányul.

Veress Károly új könyve ebből a schleiermacheri-heideggeri-gadameri-ricoeuri hermeneutikai perspektívából született, ebből a hagyományból nőtt ki. Ugyanakkor egy másik hagyományt is meg kell említenem: az erdélyi magyar értelmiségiek körében áthagyományozódik a *nem lehet*-vitához való hozzászólás. A vitát Makkai Sándor *Nem lehet* című cikke váltotta ki, melyet a volt erdélyi református püspök Debrecenbe való áttelepülése után, 1937 februárjában jelentetett meg a magyarországi Lát-határ című folyóiratban. A vita újra és újra feléled. Anyagát megtaláljuk a *Lehet – Nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)* című kötetben, amelyet Cseke Péter rendezett sajtó alá, és 1995-ben jelent meg a Mentor Kiadónál Marosvásárhelyen, valamint a *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája* című kötetben (Válogatta Cseke Péter és Molnár Gusztáv. Héttorony Könyvkiadó, Limeskönyvek, Bp., 1989). Ezek mellett Veress Károly több szövege is tekinthető az új könyv előzményének, elsősorban a téma (kisebbségi létparadoxon) miatt: pl. *Paradox (tudat)állapotok* (Kolozsvár 1996) és a *Kisebbségi létproblémák* (Kolozsvár 2000) című esszé- és tanulmánykötetei. De közvetlen előzménye a 2002-ben megjelent *Egy kisebbségi létparadoxon értelmezési szintjei* című tanulmánya (az *Értelmezés és alkalmazás. Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai vizsgálódások* című kötetben).

Az új könyv tehát szorosan kapcsolódik az előzőekhez, ám mégsem vezethető le szükségszerűen belőlük, és nem vezethető le szükségszerűen a két felvázolt hagyományból sem, hiszen a teljes újdonság erejével hat az, amit Veress Károly tesz: a *nem lehet*-problémát mint filozófiai problémát nyitja meg hermeneutikai megközelítéssel. És ezzel mintha előlről, elsőnek gondolná át igazán ezt a kérdést.

Ezt a gondolati újdonságot két okkal is magyarázhatjuk: 1. Egyrészt magából a témából adódik: a paradoxonból, mely minden egyes értelmezési kísérlet alkalmával beindítja az értelem-történetét, de rövidre is zárja azt. Ebből adódik az értelmezéseknek a sajátos lüktető menete, melynek köszönhetően az értelmezés úton levés helyett inkább újbóli nekiindulás lesz. Veress Károlyt idézve: „itt tehát minden értelmezési kísérlettel a szó szoros értelmében újra kezdődik az értelem-történet, ugyanakkor az összes addigi értelmezéseket az új értelmezés felnyitja és mozgásba hozza. Ebből adódóan: a nem lehet-probléma minden lehetséges értelmezése: kísérlet.” 2. A másik ok a magyar kultúra reflektivitásában keresendő. A reflektivitás – Nadas Péter szerint – nem az egyik vagy másik szakma specialitása, hanem a tudat elháríthatatlan gesztusa. Ennek több szintjét is megkülönböztethetjük. Beszélhetünk biológiai, fiziológiai szintről (ezen a szinten az emberek talán nem különböznek, álmunkban is működik). Pszichológiai szinten beszélhetünk erősen reflektív és kevésbé reflektív egyénekről. Veress Károly kétségtelenül az erősen reflektív egyének csoportjába tartozik. A reflektivitásnak van egy kulturális szintje is: bizonyos nemzeti kultúrákhoz, kultúrkörökhöz, szocializációs formákhoz másféle reflexiós módszerek és eljárások társulnak. Ezek az egyes kultúrkörökhöz, régiókhöz tartozó személyek viselkedésében, sőt érdeklődésük jellegében is mély nyomot hagynak. Ezzel kapcsolatosan írja Nadas Péter: „ha két német elmeápoló gondolkodik, akkor több évszázados sportjukat űzik”. Ugyanő írja, hogy „a magyar nyelvnek nincs önálló és szisztematikus fogalmi reflektivitása, amelyet minden magyar saját individuális szintjén birtokolna”. S ennek a ténynek az a következménye szerinte, hogy „magyarul mindenkinek minden egyes beszélgetésben minden téma megvitatását úgy kell előlről elkezdenie, mintha magyar nyelven még soha senki nem beszélt meg volna semmit senkivel. Nagy kultúrákban, amelyek rendelkeznek önálló filozófiával, ez nem így van. Vannak kidolgozott biztos struktúrák, amelyeket mindenki úgy használ, mint a kést és a villát. Nem tudja nem használni, bármit gondol is.”

Lehetséges tehát, hogy ezért tűnik újszerűnek Veress Károly értelmezése, bár szerintem inkább arról van szó, hogy előtte tényleg senki nem végezte el ezt a vizsgálódást a fogalmi reflektivitásnak ezen a szintjén, ami a szakma s főként az ő személyiségének a sajátja. Reményeim szerint azonban Veress Károly után már nem kell teljesen előlről kezdeni e filozófiai problémát, a (Trianon utáni) kisebbségi létkérdés elgondolását, bár e könyv nem akarja levenni és nem is veheti le az utána következő generációk válláról az értelmezés terhét.

Veress Károly problémaorientált szövegértelmezést végez, filozófiai-hermeneutikai értelmezést, vagy ahogyan ő maga nevezi: „a vizsgált problémába való értelmező be-

legondolást”. Én problémaorientált szövegértelmezésnek neveztem, s ezzel arra utalnék, hogy a *Nem lehet* című cikket és a hozzá kapcsolódó más szövegtípus, amelyben szövegként is interpretálja, megkísérel egy filozófiai-hermeneutikai értelmezést. Tehát nem egy elsősorban irodalmi műnek tekintett szöveg irodalmi értelmezését nyújtja. Bár kétségkívül létezik az egész nem lehet-vitának irodalmi olvasata is: Cs. Gyimesi Éva szerint drámaként is olvasható, két főhős, Makkai és Reményik („Nem lehet” és „Ahogy lehet”) feloldhatatlan ellentétéként. Az irodalmi szöveg azonban olyan szövegtípus, amelyben az értelmezésnek többnyire a szövegen belül kell keresgélnie, a szöveg önmagáért fontos, szöveg és probléma/valóság egybeesik. (Van egy másik végléte is a szövegtípusoknak: ilyen a használati utasítás mint szöveg, amelyről elmondható, hogy egy tőle teljesen független valóságra vonatkozik, és adott esetben a szövegen teljesen átléphetünk, helyettesíthetjük egy szakember bemutatásával: hogyan kell működtetnem a varrógépet? Itt elsődlegesen nem a szövegre magára figyelek, nem önmagáért a szövegért olvasom a használati utasítást.) A filozófiai értelmezés a filozófiai vagy filozófiailag is olvasható szövegeket a problémák/kérdések kedvéért vizsgálja, amelyek szövegfüggőek ugyan, de nem esnek teljesen egybe a szöveggel. Filozófiát művelni mondhatnánk annyi, mint nyelvi-szemantikai érzékenységgel kérdéseken/problémákon gondolkodni, ezeket artikulálni. Ezért a filozófia nem azonos az irodalommal, bár ki tudná megmondani, hol a pontos határ. (Gondoljunk Platón, Kierkegaard, Nietzsche, Sartre stb. írásaira.)

Veress Károly megpróbálja megvilágítani a problémát, a fő kérdést, megpróbálja újra másként kérdezni azt, megtalálja és tisztázza a kulcsifejezéseket és fogalmakat. Megkísérel a kisebbségi létparadoxon értelem-tartalmának több értelmezési szinten való felfejtését, kifejtését: megvizsgálja a probléma egzisztenciális, morális, politikai és filozófiai vetületeit. A hermeneutikai vizsgálódás tárgya tehát: a *Nem lehet* cikk és a hozzá kapcsolódó szövegek gondolati tartalma, a kisebbségi létparadoxon-probléma és ennek lehetséges értelmezései. Veress Károly felhívja a figyelmet arra, hogy a nem lehet-probléma a maga probléma mivoltában is értelmezés, értelmezések sokasága, s ekként kell továbbértelmezni. Veress Károly új kérdése, filozófiai kérdezése arra irányul, hogy „miért nem tud a Makkai által írt *Nem lehet*-ben megszólaló probléma végre nyugvópontra jutni, miért nem lehet vele kapcsolatban szellemileg kielégítő, lelkiileg megnyugtató megoldáshoz jutni”. Megvizsgálja, hogy milyen értelmezési szempontok, csapdák és félreértelmezési lehetőségek adódnak, és mi okozza ezeket, megvizsgálja, hogy a zavar Makkai gondolkodásához kapcsolható-e vagy inkább a kisebbség-fogalomhoz magához. Felfigyel a problémának magának a paradox természetére s arra, hogy a paradoxon nem engedi paradoxonként megérteni magát: egyrészt folytonos kihívás, másrészt meg is vonja magát.

A vizsgálódás menete nem véletlenszerű, a mozzanatok sorrendje sem az. Amint azt a második fejezetben (*Módszertani vizsgálódások*) felvázolja a szerző, minden értelem-történeti folyamatnak három lényeges strukturális

mozzanata emelhető ki: előzetességstruktúra, aktuális problémahorizont és hatástörténet. Ennek a folyamatnak megfelelően strukturálódik a mű egésze. A harmadik (*Makkai Sándor, a szerző*) és negyedik (*A Nem lehet című cikk mint szöveg*) fejezetben a szerzővel, Makkai Sándorral és a *Nem lehet* szöveggel kapcsolatos vizsgálódásokat találhatunk. Makkai Sándor a két világháború között egyházi, politikai és szellemi vezéregyénisége az erdélyi magyarságnak. Veress Károly azért tér ki Makkai életútjának elemzésére, mert őt nem csupán a *Nem lehet* cikk szerzőjének, hanem egyben a vita szerzőjének is tekinti. Az életút értelmezése során (mely életút ontikusan tanúsítja Makkai ontológiai felismeréseit) Veress Károly Makkait sokoldalú személyiségként világítja meg. Diakronikus és szinkronikus szempontokat követve, Makkai élettörténetét előbb tanulástörténetként, majd tanítástörténetként értelmezi, aztán rávilágít építő püspöki szolgálatára, közirói szerepkörére stb. Úgy vélem én is, hogy a *Nem lehet* szöveg elemzésekor nem utasíthatjuk el az életrajzi elemeket mint véletleneket, irrelevánsakat, hiszen Makkai maga írja, hogy gondolatai a saját faktikus szituációjának legmélyebb motivációiból bontakoznak ki: gondolatai faktikus életéből fakadnak/nőnek ki. Ezért nem választható le a gondolati-ontológiai szint az ontikusról: az élettörténetről. A negyedik fejezetben a *Nem lehet* című cikket mint szöveget értelmezi, a szöveg maga ugyanis többféle értelmezési alternatívát kínál. Veress Károly elkülöníti és megvizsgálja a filozófiai, politikai, morális és egzisztenciális értelem szinteket. Megállapítja a szöveg műfaji és tartalmi jellemzőit, felvázolja intertextuális kontextusát, felhívja a figyelmünket többek között a szöveg címzettje körüli félreértésekre, hisz Makkai elsődlegesen „Európa és a világ lelkiismeretének” szánta ezt a szöveget, mely kritikátlanul eltúri az emberi méltósággal össze nem egyeztethető kisebbségi létállapot mestereséges fenntartását. A kisebbségi értelmiségi tudatot csupán másodlagos címettnek tekinthetjük, s elsősorban a szöveg provokatív, kjjózanító hatására kell figyelni. Az ötödik fejezetben (*Az értelmezések konfliktusa*) felvázolja a vita főbb erővonalait és játéktérét, megállapítja, mi a vita téje, mik a jellemzői, csoportosítja/tipizálja az érveket, tisztázza a fogalmi félreértéseket (például a kisebbségi kategória nem azonos a kisebbségi sorssal, bár sokan összemossák). A hatodik fejezetben feltárja a megértés előzetesség-struktúráit. Itt fontossá válnak Makkainak a hittel, neveléssel, transzszilvanizmussal kapcsolatos nézetei. A hetedik és nyolcadik fejezetben Veress Károly kibontja a probléma tényleges értelemtartalmát, a kisebbségi létparadoxont mint paradoxont (a „Nem lehet, de kell”-t), és megnyitja mint egzisztenciális, morális, filozófiai és gyakorlati problémát. Az utolsó (kilencedik) fejezetben a hatástörténettel kapcsolatos fejtegetés helyett, amelynek a módszer-tani felvázolás szerint zárnia kellett volna a művet, következtetésekre bukkanunk.

Veress Károly érdeme az, hogy e műben kérdésessé teszi s ezáltal megpróbálja kimozdítani az értelmiségi tudatba rögzült, beidegződött rutinos interpretációkat, előítéleteinket, illúzióinkat és a hitelüket vesztett értelmezési sémákat, reprodukciós mechanizmusokat (például fel-

hívja a figyelmünket a kisebbség-fogalom mint kategória téves/veszélyes voltára, a kisebbségi tudat rejtélyszükségletére, önigazolási szükségletére stb.). Tény azonban, hogy míg a Makkai-szöveget támadókhöz szerzünk a gyanú hermeneutikájára, a dekonstrukciós eljárásokra emlékeztető módon viszonyul, addig Makkaival szemben nem ugyanígy jár el. Bár motiválja, mégis kissé túlzottan érezzük Makkai iránti – szinte kritikátlan, majdnem elkötelezett – megértését.

Veress Károly további érdeme, hogy vizsgálódásai nem a paradoxon megoldását, egyik oldalra való redukálását célozzák, hanem a paradoxon jellegének megértését. A paradoxon pedig paradoxonokat szül. Maga Veress Károly is új paradoxonokat fogalmaz meg, vagy inkább újra és újra átfogalmazza a paradoxont. Egy gondolatot emelnék ki: „A kisebbségi sors lényege szerint a sorstalanság állapota.” Azért is emeltem ki ezt a mondatot, mert Kertész Imre főművével cseng össze, s bár Veress Károly erről nem tesz említést művében, nekem mint olvasónak úgy tűnik, hogy a Trianon utáni állapot bizonyos szinten összehasonlítható a holokauszt utánival: a nyelvkeresés állapota jellemzi mindkettőt. A fő kérdés lényegében: hogyan lehet visszahódítani a személyes és egyedüli hiteles nyelvet, amelyen elmondható (mindenkinek) a tragédia? Küzdeni kell a ritualizálódó, instrumentalizálódó, absztrahálódó emlék ellen. Milyen lehetőségek adódnak?

a) Auschwitz/Trianon előtti nyelven, az azelőtti fogalmakkal restaurálni Auschwitz/Trianont, mintha még mindig érvényes lenne a 19. századi humanista világkép, amelyet csak néhány pillanatra tört meg a barbárság.

b) A zsidó/magyar nép több/ezernyi éves (szenvedés)-történetének kontinuitásába beleilleszteni a holokausztot/Trianont és az örök túlélést dicsőíteni. Makkai éppen az öncélú erdélyiség és a romantikus hősiesség helyett állás mítoszának a veszélyeire hívja fel többek között a figyelmünket.

c) Auschwitz/Trianon utáni nyelvet keresni. Kertész szerint ez (az Auschwitz utáni hiteles nyelv) atonális nyelv: nyelvbe foglalni a kiüttlanság tapasztalatát és az illúziókat úgy, hogy egyúttal dekonstruáljuk is. Megtört az élet kontinuitása, az életet nem lehet a számunkra társadalmilag felajánlott módon folytatni (a felajánlott lehetőségek: felvállalni az áldozatszerepet vagy elszigetelődni).

Elmondható, hogy ma is keressük a megfelelő nyelvet tapasztalataink artikulálásához, vágyakozunk a tisztánlátás termékenységére és a felismerések mélyén rejlő szabadságra.

Befejezésként Veress Károly művének és a problémával való mély szembesülésnek *terapeutikus funkciójára* hívnám fel a figyelmet magát a szerzőt idézve: „A lét-paradoxonnak nincs konkrét megoldása, de a párbeszéd folyamán oldódhatnak a feszültségek. Hermeneutikai nyitásokkal kísérletezhetünk, hisz az értelmező megközelítésben átjárhatóvá válnak az ellentétek közötti határok.” (224.)

Kerekes Erzsébet

Új forráskiadvány Magyarország késő középkori történetéhez

Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból. Sajtó alá rendezte Zombori István.

Fordította Boronkainé Bellus Ibolya. A fordítást lektorálta Érszegi Géza. Bp. 2004.

*(Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség és a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány kiadása).
396 lap*

Krzysztof Szydłowiecki (1467–1532) kancellár a lengyel történelem egyik ismert szereplője. Családjá több főtisztviselőt adott Lengyelországnak, ő maga pedig igen befolyásos személyisége volt a lengyel királyi udvarnak a 16. század első harmadában. Fiatalkorában II. Ulászló magyar király (1490–1516) udvarában élt, és együtt nevelkedett annak öccsével, a későbbi lengyel királlyal, Zsigmonddal (1506–1568), akinek bizalmas tanácsadója, majd 1515-től kancellárja lett. A kor igen művelt, sokoldalúan tájékozott államférfija, jó diplomatája volt. Lengyelország képviselőjében megjelent az 1523 őszi bécsi helyen és Pozsonyban megtartott két, részben bizalmas jellegű tárgyalásain, amelyeken II. Lajos magyar király (1516–1526), annak felesége, Mária, továbbá Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg, a cseh rendek képviselői, a velencei követ és a pápai nuncius vettek részt, de amelyről távol maradt a főherceg bátyja, V. Károly német-római császár. A találkozó a Mohács előtti Magyarország utolsó fontos diplomáciai eseménye volt, célja pedig a törökök elleni összefogás megszervezése, illetve a magyar király belpolitikai helyzetének megerősítése. Az európai politikákban azonban a francia–Habsburg ellentét osztozott meg, maguk a Habsburgok sem léptek fel egységesen, és mindez lehetetlenné tette a hatékony védekezést a török ellen, noha a pápaság támogatta, sőt sürgette az összefogást. Magyarország tekintetében pedig az egymással rivalizáló udvari körök és a királyi párt határozatlansága miatt nem sikerült a királyi udvart, a kormányzat rendszerét megreformálni.

A kor politikai viszonyait és kapcsolatrendszerét – amelyre a változó szövetségek és élénk diplomáciai tevékenység volt jellemző – sok, egymással összefüggő és egymásra ható tényező is befolyásolta: a hadi események alakulása, a különböző dinasztikus érdekek, a német lovagrend és Lengyelország viszálya, II. Lajos király és a cseh rendek közötti ellentét, az orosz–lengyel konfliktus, a török és a tatár veszély, Moldva ingadozó külpolitikája stb. A nemzetközi élet legfontosabb szereplői azonban ekkorra már csakis egymás figyelembevételével intézhették külpolitikájukat, így a napló jó körképet nyújt az akkori kelet-európai viszonyokról.

A két helyszínen tartott nemzetközi konferencia konkrét intézkedéseket alig hozott, de a megszületett tervezet mégis igen fontos, a találkozó pedig a kelet-európai diplomácia történetének lényeges mozzanata volt, maga a napló pedig a kor alapvető forrása. A nagy terjedelmű munka igen sok, részletes információt tartalmaz: amellől hogy betekintést nyújt a kor bonyolult történéseibe, a nemzetközi kapcsolatok alakulásába, adatokat közöl a lutheri tanok terjedéséről, a magyar királyi udvar szervezetéről, mindennapi életéről, legfon-

tosabb szereplőiről, a belső pártharcokról, a magyarországi pénzügyekről, Lajos királyról és Ferdinándról, a nemzetközi politika ellentéteiről stb. Ezáltal a napló a Mohács előtti Magyarország legrészletesebb és legalaposabb, sokoldalú narratív forrása.

A szakirodalom naplóként emlegeti, de ez csak részben helytálló. A ránk maradt kézirat ugyanis a helyszínen, alkalmanként készült feljegyzésekből és ehhez kapcsolódó iratokból (megállapodási tervezetek, levelek stb.) áll. Az egyes tárgyalásokon jelen levő kancellár a legfontosabb részeket valószínűleg még aznap vagy nem sokkal azt követően lediktálta, de ugyanígy járt el környezetének egy másik tagja is. A *Napló* tehát voltaképpen követjelentés és csak részben a kancellár munkája; a fennmaradt kézirat tulajdonképpen az egyidejű feljegyzések tisztázata, amelyet később többen javítottak, illetve kisebb mértékben kiegészítettek.

A Habsburgok és a Jagellók dinasztikus érdekeinek, az országonként változó belpolitikai viszonyok és helyi ellentétek, továbbá a sűrűn változó szövetségek bemutatása következtében a forráskiadványnak több, főképpen a magyar, lengyel, cseh, osztrák és szlovák történetírás veheti hasznát, de a román történetírás érdeklődésére is számot tarthat. Moldva ugyanis a lengyel és a magyar külpolitika érdekszférájába tartozott, és ezért állandóan szerepelt a diplomáciai tárgyalások napirendjén. A *Napló* Ștefănița moldvai fejedelem (1517–1527) politikai mozgásterét, ingadozó külpolitikáját és uralmának kegyetlenségét leíró részletekkel gazdagíthatja eddigi ismereteinket.

E kötetben közölt forrás szövege eddig sem volt ismeretlen a magyar, lengyel és osztrák történetírás előtt. Supala Ferenc (megh. 1875), a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának tisztviselője és Géresi Kálmán (1841–1921) történetszemlélő a Magyar Tudományos Akadémia számára, annak megbízásából már a 19. század hetvenes éveiben lemásolták a kéziratot, és azt azóta használták és idézték a korszakkal foglalkozó kutatók. A napló kézírata akkoriban Moszkvában volt, ugyanis Lengyelország harmadik felosztása (1795) után a lengyel diplomáciai iratok jelentős részét Oroszországba, Szentpétervárra szállították. Ebből 1797-ben valamennyi visszakerült Varsóba, a többit azonban 1828-ban Moszkvába vitték. Végül 1918-ban jutott újra Varsó birtokába az iratanyag, amelyben többek között Szydłowiecki kancellár naplójának eredeti kézírata is fennmaradt. Mindezt ma a Lengyel Állami Levéltár őrzi.

A Napló latin szövegét Érszegi Géza gondozta, a magyar nyelvű fordítást Boronkainé Bellus Ibolya készítette. Mindehhez csatlakozik Zombori Istvánnak a korszakról készített igen részletes tanulmánya, amely a kancellár naplójában leírt eseményeket és összefüggé-

seket mutatja be a korszakra vonatkozó magyar, lengyel, román és német nyelvű szakirodalom felhasználásával. A forrás szövegéhez latin nyelvű szóműtató, magyar fordításához pedig részletes személy- és helynévműtató csatlakozik; a kötetet jó minőségű, gazdag képanyag teszi szemléletessé. A Napló itt ismertetett teljes szövegű közlése a korszak kutatóinak egy adatokban

igen gazdag, jelentős forrás könnyű hozzáférhetését biztosítja, és remélhetőleg ösztönzőleg fog hatni a késő középkori Magyarország történetének további kutatására is.

W. Kovács András

Számunk szerzői

- Balázs Lajos (1939) – tanár, néprajzkutató, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Csíkszereda
 Bartha Katalin Ágnes (1978) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
 Benkő Samu (1928) – művelődéstörténész, Kolozsvár
 Csetri Elek (1924) – történész, ny. egyetemi tanár, Kolozsvár
 Demeter Zsuzsa (1977) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
 Egyed Ákos (1929) – történész, tudományos kutató, az EME elnöke, Kolozsvár
 Kerekes Erzsébet (1977) – tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
 Keszeg Anna (1981) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
 Markó Lehel Csongor (1974) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár
 Murádin Jenő (1937) – művészettörténész, szerkesztő, docens, Kolozsvár
 Nagy Erika (1975) – tudományos kutató, doktorandus, BBTE, Kolozsvár
 Pap Ferenc (1935) – történész, muzeológus, tudományos kutató, Kolozsvár
 Szigeti Attila (1973) – tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
 Tamásné Szabó Csilla (1968) – nyelvtörténész, tudományos kutató, EME, Kolozsvár
 W. Kovács András (1975) – tudományos munkatárs, EME, Kolozsvár